

1 Een aantal grote meubels zoals deze kast moest worden gedemonteerd om vervoerd te kunnen worden. Dit werd uitgevoerd onder leiding van meubelrestaurator Arjen Eissens. Foto: Helicon Conservation Support b.v.

Werk in uitvoering

De restauratie van Gesamtkunstwerk Kasteel de Haar

Iris Kost, Jonathan Gratton, Janine van Reekum, Katrien Timmers

Kasteel de Haar kwam al eerder in Cr aan bod.^[1] We publiceerden over de scheefgezakte toren en de restauratie daarvan. In dit nummer wordt de restauratie van het interieur, dat zwaar te lijden heeft gehad, belicht; een omvangrijk project, waar vele disciplines bij betrokken zijn. In dit artikel de logistiek van de uithuizing, de restauratie van het interieur én de moeilijkheden die de combinatie van restauratie en openstelling voor publiek met zich meebrengt.

Transport van de collectie naar een extern depot

Om de collectie van het kasteel te beschermen tegen de werkzaamheden is besloten deze uit huis te plaatsen. De coördinatie van dit project wordt door Helicon Conservation Support uitgevoerd. Helicon heeft als voorbereiding op de uithuizing al de hele collectie geregistreerd, van Talking Tags® voorzien en een voorstel voor uithuizing geschreven.

Eerste stap in een dergelijk groot project is het opstellen van een projectbegroting die nodig is voor de opdrachtgever om fondsen te werven en vrij te maken. Als het geld er eenmaal is en de opdracht kan worden gegeven moeten bij verschillende partijen offertes worden aangevraagd. De benodigde werkzaamheden in dit project varieerden van het bijwerken van de registratie (deze was gebaseerd op de museale collectie, nu echter moesten alle objecten verplaatst en dus geregistreerd worden), tot de verpakking en verplaatsing van individuele objecten. Hiervoor moest elk object bekeken worden op de aanwezigheid van insecten dan wel het risico daarop. De 'verdachte' objecten werden in het traject apart gehouden voor toekomstige behandeling. Voor diverse objecten was stabilisering of demontage noodzakelijk. De grootste offerteaanvraag was uiteraard voor de verpakking en verplaatsing

2 De objecten werden voor de hoofdingang in een voor het project gemaakte transportcontainer geladen, waarna deze door een heftruck over de gedempte gracht naar de vrachtwagen werd gereden. Daar werden de objecten overgeladen. Foto: Helicon Conservation Support b.v.

van de objecten. Omdat het Kasteel open zou blijven voor bezoek en rondleidingen interessant moesten blijven is besloten om de uithuizing in twee delen te splitsen.

Logistiek gezien kent het kasteel een aantal uitdagingen. Er zijn slechts twee gevelopeningen waar de collectie door naar buiten kan. Eén daarvan was direct ongeschikt doordat de doorgang daar te klein is voor het merendeel van de objecten. Bleef over de hoofdingang. Deze is normaliter bereikbaar via een brug, maar tijdens de restauratie werd ook deze brug ontmanteld en bleef slechts een noodvoorziening over. Door het te overbruggen hoogteverschil was het noodzakelijk de objecten over een trap te verplaatsen. Dit is met de verschillende zware en grote objecten risicovol. Daarbij kwam nog dat de weg die tot aan het kasteel voert aan alle kanten over een brug loopt. En dat zijn oude bruggen met een beperkte maatvoering en beperkt draagvermogen. Eén zijde is bereikbaar met een grote zware vrachtwagen, maar dan zouden de objecten een grote afstand buiten moeten afleggen, wederom via een brug, om daar te komen. Al met al leek er geen optimale oplossing te zijn. Totdat Helicon met de bouw ging praten. Het bleek mogelijk gebruik te maken van de voor de bouw deels gedempte gracht rond het kasteel. De objecten werden voor de hoofdingang, op de tijdelijke entree, in een transportkist geladen. Deze werd opgepikt door een heftruck waarna deze combinatie over de gedempte gracht rechtstreeks naar de vrachtwagen reed. Daar werden de objecten overgeladen. Dit geeft weliswaar extra hanteren van de objecten, maar dat bleek in dit traject niet te vermijden.

De aan het gekozen traject klevende risico's werden beperkt door optimale menselijke zorg die hier werd geleverd door de

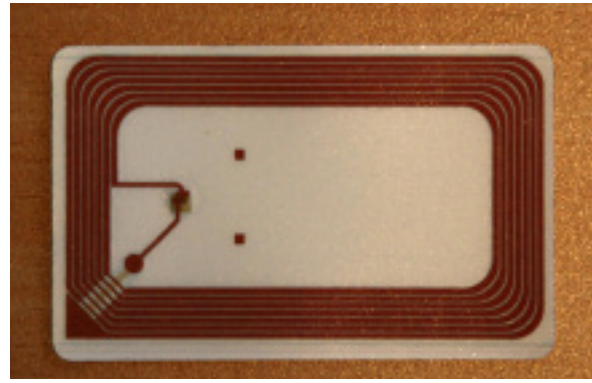
transporteur (Hizkia van Kralingen). Bij slecht weer werd niet getransporteerd. De hoofdweg naar het kasteel werd als onderdeel van de restauratie van het park opnieuw geasfalteerd. Door goed plannen, een van de belangrijkste taken van Helicon, konden de partijen naast elkaar werken zodat de één geen last had van de ander. Zo werd in dit geval de oplossing gekozen de weg per weghelft te asfalteren, zodat de vrachtwagen langs de werkzaamheden kon rijden.

Logistiek gezien kent het kasteel

een aantal uitdagingen.

Een goede registratie is van groot belang tijdens een project van deze omvang. Daarom werd een aantal collectieverplaatsingen bijgehouden. Zodra een object naar de Main Hall werd gebracht en klaar werd gezet voor transport, kreeg het de tijdelijke standplaats 'op transport'. Bij het verlaten van de Main Hall werden de objecten op paklijsten geregistreerd. Na aankomst bij het externe depot werden deze lijsten weer afgevinkt. De objecten werden vervolgens in stellingen geplaatst, waarna de standplaats in Adlib naar deze locatie werd gewijzigd. Door de aanwezige Talking Tags® kon dit digitaal en daardoor snel en foutloos. De mogelijk besmette delen van de collectie werden direct geïsoleerd weggezet, in afwachting van behandeling.

Het tweede deel van de uithuizing is voorbereid, en kan wanneer nodig uitgevoerd worden. Deze ervaring heeft ons geleerd dat een goede planning en flexibiliteit in werkhouding maar vooral ook in denken essentieel is voor het welslagen van een dergelijk groot project. Na de bouwwerkzaamheden en de restauratie van het historisch interieur zal de collectie terugkeren en met haar omgeving wederom een uniek Gesamtkunstwerk vormen. Uitdaging

3 De collectie van kasteel de Haar is voorzien van *Talking Tags*®. Op deze passieve chips wordt in eerste instantie alleen een digitaal objectnummer geschreven. Als dit nummer met een *handheld reader* wordt uitgelezen wordt direct een koppeling naar het object in Adlib gemaakt, zodat daar gegevens toegevoegd kunnen worden. Foto: Helicon Conservation Support b.v.

hierin is dat de meubels die een duidelijke patina dan wel gebruiksschade vertonen nog een geheel zullen vormen met dit 'vernieuwde' interieur. Want voor restauratie van de roerende zaken is geen budget.

De restauratie van het interieur

Begin 2007 zijn zeven ruimtes van Kasteel de Haar, veelal in en

4 Slaapkamer 1 (Barones). Op deze foto is goed te zien waar de verschillende disciplines overlappen en raakvlakken hebben. De kooflijst van stuc die door de verzakkingen is verschoven, de betimmeringen die in een andere kleur zijn overschilderd, de guirlandes langs het plafond die ooit verguld zijn geweest en de spiegel en wandbespanning die nog uit de bouwtijd dateren. Om tot een samenhangend resultaat te komen dienen de verschillende restauratoren hier interdisciplinair te werken. Foto: Jonathan Gratton namens SRAL.

rond de Riddertoren, aangewezen om als 'pilot' te fungeren. De schades in deze ruimtes zijn van uiteenlopende aard en bijna alle restauratiedisciplines komen hierbij aan bod. Het is dus heel belangrijk dat de verschillende werkzaamheden goed op elkaar worden afgestemd. Deze pilot heeft dan ook de functie om af te tasten of de huidige organisatiestructuur en samenstelling van het restauratorenteam in de praktijk goed uitpakt. De diverse werkzaamheden worden niet alleen door restauratoren uitgevoerd. Stucwerk en timmerwerk bijvoorbeeld worden door de restauratie-aannemer gedaan, evenals het vervangen van bijvoorbeeld loden leidingen, hetgeen door een installatiebedrijf wordt uitgevoerd.

Om zorg te dragen voor een goede afstemming van alle werkzaamheden is een zogenoemd ruimteboek opgesteld onder regie van de restauratiearchitecten. In dit ruimteboek worden de uit te voeren werkzaamheden per ruimte opgesomd. Een uitvoerende partij is bijvoorbeeld de restauratieaannemer of een restaurator van een bepaalde discipline. Behalve het ruimteboek stelt het architectenbureau ook een specifiek rapport op, per kamer, van de meest storende elementen die zij graag veranderd zien.

Uitgangspunten

Aan veel ruimtes worden verschillende gebruikseisen gesteld:

5 Linnenkamer. Een van de vele afstemmingsrondes in het interieur.

Vlnr Katrien Timmers, Janine van Reekum, Jonathan Gration, Pol Bruys.

Foto: Anne van Grevenstein namens SRAL.

museaal, evenementen én bewoning. In veel gevallen gelden alle drie de categorieën voor een bepaalde ruimte. Dit beïnvloedt de verschillende opties voor de restauratie in grote mate. Aanwezige installaties en voorzieningen dienen wel te werken. De verwarming, verlichting, waterleidingen en overige installaties worden gewoon gebruikt en moeten gerestaureerd worden met het oog op dit gebruik.

Het 'ontstoren' van in de loop der tijd en recent ontstane schades is de leidraad voor deze restauratie. Met de eisen aan het gebruik in gedachten, kan 'ontstoren' in sommige ruimtes betekenen dat er terughoudend wordt gereinigd en in andere dat er een reconstructie plaatsvindt. De restauratiearchitecten zijn eindverantwoordelijk voor de keuze om tot een bepaald (esthetisch) resultaat te komen. Financiële aspecten spelen natuurlijk ook vaak mee bij het maken van deze keuzes; de geldpot is niet oneindig en het totaalbeeld moet in evenwicht zijn. Dat neemt niet weg dat restauratoren kunnen bijdragen aan deze visie en de mogelijkheden en onmogelijkheden voor 'hun' deel kunnen aangeven.

Restauratorenteam De Haar

Zo langzaam zijn al diverse restauratoren uit verschillende disciplines gevraagd om een kostenschattting te maken. Het restauratiearchitectenbureau Verlaan&Bouwstra is direct betrokken bij de restauratie van de interieurs. Het was duidelijk voor hen dat de organisatie van een restauratorenteam, met diverse restauratoren uit verschillende disciplines, via één kanaal diende te lopen. De SRAL (Stichting Restauratie Atelier Limburg) werd bereid gevonden om als 'hoofdaannemer' voor deze restauratie te fungeren. Een logische keuze gezien de expertise die de SRAL heeft opgebouwd met betrekking tot historische interieurs. De SRAL dient tevens als organiserend orgaan en heeft Janine van Reekum

gevraagd het restauratorenteam te coördineren. Vaste SRAL medewerkers hebben bovendien veel ervaring met Cuypers ornamentiek (Rijksmuseum) en hebben veel ervaring met het traceren van benodigd archiefmateriaal. Het is een dankbaar onderzoek gezien de hoeveelheid documentatie die te vinden is in het Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam, Cuypers Museum Roermond, Gemeentearchief Utrecht en het eigen archief van het kasteel. Veel vooronderzoek van dergelijk archiefmateriaal is al uitgevoerd door Katherine Kolff en Jonathan Gration, en met behulp van Katrien Timmers van Stichting de Haar is het verzameld en in een digitaal archief ondergebracht.

vrijwel altijd drijft er piepschuim in de gracht

Om ervoor te zorgen dat er geen hiaten ontstaan in de aanpak is gekozen voor een vrij unieke werkstructuur. Het is qua omvang en tijd gezien niet mogelijk om het geheel alleen door restauratoren te laten aanpakken. Er is ook een grote groep ambachtslieden nodig. Omdat de restaurator in feite de laatste laag aanbrengt in het interieur, is er voor gekozen om de verschillende ambachtslieden onder aansturing van de restauratoren te plaatsen. Dit betekent dat, als er een tegelzetter, steenhouwer, smid, behanger etc. nodig is, deze dan door de betreffende restaurator wordt geselecteerd, aangestuurd en beoordeeld.

Vanaf de aanvang van het project is het een streven geweest om ook onderwijs bij het hele traject te betrekken. De interdisciplinaire aanpak en relatie met traditionele ambachten kan gezien worden als een verrijking voor het opleidingscurriculum. Restauratie en ambacht komen in dit project dicht bij elkaar, een visie die ook goed past bij het werk van Cuypers, restauratiearchitect en voorvechter van de traditionele ambachten.

Het kasteel blijft 'gewoon' open!

Voor de restauratiewerkzaamheden heeft het kasteel in het kader

van de Kanjersubsidies ^[2] fondsen toegezegd gekregen. Maar dat betekent niet dat de organisatie het zich kan veroorloven om jaren dicht te gaan voor publiek: de verschillende inkomstenstromen moeten op gang blijven. De inkomsten worden verkregen door het geven van rondleidingen, grote publieke evenementen zoals fairs en kinderevenementen, toneel- en muziekvoorstellingen en last but not least bruiloften, feesten en partijen. Voor de organisatie, waar zo'n vijftien vaste krachten en zestig vrijwilligers werken, viel het niet altijd mee dat te combineren met de restauratie- en uithuizingswerkzaamheden. Op de eerste plaats ziet het er natuurlijk niet altijd spic en span uit in en om het kasteel. Voor iedereen die het kasteel bezoekt, hetzij als toerist, bruid, feestganger of seminargast, springt zo'n restauratie natuurlijk meteen in het oog. In de directe omgeving van het kasteel ziet het er niet fraai uit: steigers, bouwhekken, keten, bouwmaterialen en machinerieën ontsieren het sprookjesachtige kasteel. Heftrucks rijden af en aan en soms moet men de oren beschermen tegen de herrie van een pneumatische hamer. Helaas is het daarbij onmogelijk gebleken 'de bouw' opruimdiscipline bij te brengen; vrijwel altijd drijft er piepschuim in de gracht of waait er ergens verpakkingsplastic. Niet alleen voor de bezoeker een domper, ook voor de eigen medewerkers en vrijwilligers.

Kasteel de Haar heeft altijd een vrij stringente evenementen-agenda, waarin al een jaar van tevoren vast ligt wanneer fairs, evenementen maar ook bijvoorbeeld werkzaamheden in park en tuinen plaatsvinden. Daarom maakt de organisatie in overleg met de derde partijen als Helicon en de bouw vooraf afspraken wanneer er wel en niet gewerkt kan worden. Dat gaat over het algemeen goed, al is het soms een heel gepuzzel om 'de niet werkbare dagen' af te stemmen op de bouw- en uithuisplanning. En natuur-

6 De Main Hall van bovenaf gezien. De hal staat helemaal vol met objecten en dozen, die klaar staan voor vervoer. De rondleiders moesten hun groepen hier tussendoor manoevreren. Foto: Helicon Conservation Support b.v.

lijk komt het altijd wel eens voor dat de diverse activiteiten elkaar in de haren zitten.

Omdat de restauratiewerkzaamheden steeds ingrijpender werden, heeft Kasteel de Haar besloten om vanaf januari 2007 geen 'hospitality events' meer te houden in het kasteel zelf. De rondleidingen gaan wel gewoon door, er blijven dus gasten het kasteel bezoeken en daarom streeft de stichting er ook naar om alles zo aantrekkelijk mogelijk te houden voor de bezoeker. Zeker omdat door werkzaamheden aan de eerste sectie ook enkele bijzondere ruimten als de eetzaal en de slaapkamer van de barones niet meer toegankelijk waren voor publiek.

Alle bovengelegen ruimten die niet opengesteld waren voor

publiek, zijn in 2006/2007 alvast uitgehuisd. Veel medewerkers en vrijwillige gidsen hadden het er moeilijk mee. Al die veranderingen, al die rommel. En dan stond er ook nog een week of twee een transportliftje in de hal en waren er een aantal dagen mannen met meubels aan het sjouwen. Soms stond het zo vol in de Main Hall dat de groep er niet meer langs kon. Het hoofd van de Huishoudelijke Dienst die al 30 jaar in het kasteel werkt (ook in de septembermaand als de familie komt logeren) had het er maar druk mee. Ze wilde alle dingen nog eens goed bekijken, beoordelen of ze het aan de familie zou geven, zelf zou bewaren of zou laten opslaan bij Helicon. Soms moesten we haar overtuigen dat dingen die naar Helicon gaan, juist niet kwijt zouden raken, zoals de knopen van de livreien. Voor haar betekende de operatie een enorme hoeveelheid extra werk, kopzorg en een totale ontwrichting van alles wat al jaren 'zo was geweest.'

De eetzaal: een leerzame casus

Een lastig probleem bleek dat de eetzaal in gebruik moest blijven als uitserveerruimte bij de feesten en partijen die nog geboekt stonden. De eetzaal was tegelijkertijd bouwplaats, bufferruimte tegen stof, opslagplek en pantry tijdens feesten en partijen. Deze combinatie van functies bleek een klein drama. We hadden besloten een paar zeer zware marmeren tafels te laten staan, bang dat we het marmer zouden breken tijdens transport. Dat bleek niet zo'n verstandige keuze te zijn. In de praktijk bleek dat de tafels steeds in de weg stonden. Dan moest er weer een kabelgoot open in de vloer, dan moest er aan de muur gesleuteld worden enzovoorts. En dat terwijl de ruimte zelf eigenlijk helemaal nog niet onder handen genomen hoefde te worden. De tafels moesten steeds verzet worden. En het erge is, die tafels zijn zo zwaar dat je steeds een man of 6 nodig had ze om te tillen!

De ruimte was met de helft verkleind in verband met een stofschot (in dit stofschot moest overigens een gat gemaakt worden van enkele centimeters doorsnee om optische meetgegevens door te zenden. Het nut van het stofschot verdween daarmee uiteraard). De cateraar was uiteraard niet blij met de kleine ruimte die er overbleef, en daarnaast stond hij ook nog vol marmeren tafels die men niet mocht gebruiken (want collectie), een uitgenomen aanrecht van enorme omvang en het was er pikdonker en bovendien erg stoffig. De parketvloer was beschermd met schuimfolie en stucloper. Dit als bescherming tegen stof en gruis, maar ook tegen de zware karren van de cateraar en het knoeien met eten en drinken.

Het kwam er op neer dat we door de week liepen te sjouwen met de tafels omdat ze de werklieden in de weg stonden. Op vrijdagmiddag moesten we proberen deze tijdelijke bouwplaats in allerijf om te toveren in een ruimte die voldoet aan de regels voor de sociale hygiëne. (Horeca-schoon zeg maar).

Uiteindelijk waren alle afspraken nagekomen en de feesten en partijen gevierd en is de eetzaal alleen nog maar bouwplaats, waar restauratoren binnenkort het interieur weer in oude staat gaan brengen. Wat een opluchting!

[1] Katrien Timmers, 'Te zwaar voor zijn fundamenten; de Riddertoren van Kasteel de Haar', Cr 4, 2006.

[2] De kanjersubsidie is een bijdrage van het rijk voor omvangrijke en complexe rijksmonumenten, die met een flinke restauratieachterstand te maken hebben.

[3] De Museale Ruimten op de Bel-etage bleven ingericht en zouden op een later tijdstip uitgehuisd worden, afhankelijk van de bouwplannen.

Iris Kost was voorheen consultant bij Helicon en samen met Jaap van der Burg projectleider van de uithuizing van De Haar. Janine van Reekum is metaalrestaurator en coördineert het restauratoren-team van De Haar. Jonathan Gratton is werkzaam bij de SRAL voor het project De Haar en volgt in deeltijd de masteropleiding Restaurator Historische Binnenruimten aan de UvA. Katrien Timmers is hoofd Museale Zaken van Kasteel de Haar.